

DİVAN ŞİİRİNDE KULLANILAN KESEL KELİMESİNE DAİR

Osman KUFACI¹

ÖZET

Divan şiiri metinlerinde sözlüklerde geçmeyen kelimelere rastlanılması bilinen bir gerçektir. Ayrıca şairler, sözlüklerde geçmekle birlikte metinlerde farklı anlamı olan kelimelere yer verebilir. Bu nedenle divan şiiri için her kelimenin bağlamsal sözlüğünün hazırlanması elzemdir. Bilhassa son yıllarda üniversiteler bünyesinde bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük çalışmalarına yönelik yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak Osmanlı dönemi metinlerindeki bir kelimenin hangi bağlamda ve anlamda geçtiğinin tanıklarla tespitini hedeflemektedir.

Kesel kelimesinin anlamının tayini için Osmanlı dönemi sözlüklerine, günümüzde yayımlanan sözlüklere ve Arapça sözlüklere başvuruldu. Kelimeye sözlüklerde çoğunlukla "tembellik, uyuşukluk, gevşeklik" anlamları verildiği saptandı. Daha sonra yaklaşık yüz elli divanda kesel kelimesinin geçtiği şiirler belirlendi. Divanlarda kelimenin geçtiği şiirler anlam bakımından değerlendirildi. Şairlerin kelimenin sözlük anlamına uygun şiirler kaleme aldığı görüldü. Bununla birlikte sözlüklerde bulunmayan iki anlam bağlamdan yola çıkılarak tespit edildi. Kelimenin şairler tarafından iham-ı tenasüp ve cinaslı kullanımları öne çıkmaktadır. Bu makale kesel kelimesi bağlamında divan şiiri bağlamı dizin ve işlevsel sözlük çalışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kesel, divan, divan şiiri.

REGARDING THE WORD "KESEL" USED IN THE DIVAN POETRY

ABSTRACT

It is a known fact that non-lexical words are found in Divan poetry texts. The poets may also include words that are mentioned in glossaries, but have different meanings in texts. For this reason, it is essential to prepare the contextual glossary of each word in divan poetry. Particularly in recent years, postgraduate and doctoral dissertations on concordance and functional glossary studies have been conducted in universities. In general, these studies aim to carry out a well-attested determination of the context and meaning of words in Ottoman-era texts.

To determine the meaning of the word "kesel", Ottoman-era, present-day and Arabic glossaries were referred to. It was determined that the glossaries mostly assigned the word with a meaning of "laziness, numbness, slackness". Afterwards, poems mentioning the word "kesel" were determined among approximately 150 collected poems. The poems mentioning the word were evaluated in terms of meaning. It was observed that the poets used the word in accordance with its lexical meaning. On the other hand, two non-lexical meanings were determined based on context. The poets' use of the word through iham-ı Tenasüp and puns stand out. The present article aims to contribute to the divan poetry concordance and functional glossary studies within the context of the word "kesel".

Key Words: "Kesel", divan, divan poetry.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmankufaci@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-8505-6518

GİRİŞ

Kâmûs-ı Türkî'de (Şemseddin Sâmî, 1317/1900: 1166), kelimenin “gevşeklik, tembellik, batâ’et, rehâvet” anlamı mevcuttur. Ahmet Vefik Paşa *Lehce-i Osmânî*'de (1308: 1290) kelime için “kesâlet, keselân, üşen” karşılıklarını kullanır. *Lûgat-i Nâcî*'de (Muallim Nâcî, 1322/1904: 627), kelimeye “gevşeklik, bir işe ağır davranmak, üşenmek” manası verilir. *Kâmûs-ı Osmanî* müellifi Mehmed Salâhi (1322: 251) keseli “gevşeklik, üşenmek, ağır davranmak” şeklinde tanımlar. *Lugat-i Remzî*'de (Remzî 1305/II: 210) kelime ile ilgili “bir işe süstlük ve ağırlık deprenmek manasına ki üşenmek tabîr olunur ve fitr ve cimâ’da inzâl hengâmında taşra çekilmek manasınadır” cümlesi sarf edilir. *A Turkish And English Lexicon*'da (Redhouse, 1996: 1549) kelimenin “tembel olmak, tembellik, üşengeçlik” anlamına rastlanır. *Mükemmel Osmanlı Lûgati*'nde (Alî Nazîmâ ve Reşâd (Faik) 1319/1901: 600), kelimenin “kesâlet” anlamı görülür. *Lûgat-i Cûdî*'de (İbrahim Cûdî Efendi, 1332/1913: 765) ise “tembellik” anlamı mevcuttur.

Osmanlı döneminde hazırlanan sözlüklerde kelimenin ekseriya “gevşeklik, tembellik” anlamı öne çıkar. *Lûgat-i Remzî*'de (Remzî 1305/II: 210) anlam olarak farklı bir tasarrufa tesadüf edilir. Bu anlamlardan başka bir kullanım yoktur.

Kitabu'l- 'Ayin (el-Ferâhîdî, 2002/IV:30) adlı Arapça sözlükte mazi fiilinin كَسَلَ, muzari fiilinin يَكْسَلُ, mastarı كَسَلًا olduğu belirtilir. Erkekler için رَجُلٌ كَسَلَانٌ, kadınlar içinse امرأةٌ كَسَلَانَةٌ veya امرأةٌ كَسَلَانَةٌ kullanımı olduğu, aşağılamak için kullanıldığı ve ibarenin “Bir işi yere çakılıp kalmak” manasına sahip olduğu beyan edilir. Ayrıca كَسَلَ الفحل: أي فتر tabirinin aygır için söylenildiğinde “tembelleşti” ya da “gücü azaldı” manasında kullanıldığı belirtilmiştir. امرأةٌ كَسَلَانَةٌ ibaresi kadın için söylenildiğinde “Neredeyse yerinden kıpırdamıyor.” biçiminde bir anlam bildirir. كَسَلَ fiiline “Cinsel ilişkilere girmiş ancak boşaltmamış.” anlamı verilmiştir. *Mu'cemü'l-lûgati'l-'Arabiyyeti'l- mu'âsir* adlı eserde bir kişiye yöneltilen كَسَلَ الشَّخْصُ deyişi “Bir şey yapmaktan üşendi. Tembelliğe ve uyuşukluğa sevk edecek eylemlere uğradı. İşini yaparken tembellik gösterdi.” gibi manalara geldiği kayıtlıdır. كَسَلَ kelimesinin zıt anlamlısının çevik anlamındaki نَشِيطٌ olduğu ifade edilir. “Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar.” (وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالًا “كَسَالًا”) manasına gelen Nisâ 4/142 ayetinde sıfat olarak geçer. Bir de kesel kelimesinin tembellik anlamına dair çeşitli örnekler getirilir. *el-Muhîtu fi'l-Lûğa* (Tâlekânî, 2010/III: 291) adlı eserde كَسَلَ kelimesinin anlamı “Mekân ve zaman açısından hoşça gitmeyen tembellik göstermek.” olarak tayin edilir. O da *Kitabu'l-'Ayin* (el-Ferâhîdî, 2002/IV:30) adlı Arapça sözlüğe benzer bir üslupla aynı anlamları tekrarlar. Bununla birlikte كَسَلَ الرَّجُلُ ibaresindeki anlamı “Cinsel ilişkiden veya ilişkilerden yorulmuş.”, “Cinsel ilişkilere girmiş ancak boşaltmamış yani çocuk istememiş.” olarak belirler. Son olarak Türkiye’de yayımlanmış *Arapça-Türkçe Sözlük*'te (Mutçalı, 2012: 794) “tembellik, haylazlık; ihmalcilik, çalışmama” anlamları bulunur. Arapça sözlüklerde de Osmanlı dönemi sözlüklerine paralel olarak kelimenin daha çok “tembellik, uyuşukluk” ve “cinsellik” ilgili anlamları üzerinde durulur ve cümle içerisinde kullanışları örneklendirilir.

Kesal Kelimesine Dair

1. Kelimenin Sözlükteki (Uyuşukluk, Rehavet, Ağırılık, Tembellik, Gevşeklik, İhmalkârlık) Anlamına Dair Örnekler

Çalışmanın giriş bölümünde kelimenin sözlüklerde geçen anlamlarına dair bilgi verilmişti. Bu başlık altında kelimenin sözlüklerde geçen anlamları üzerinde durulacak ve örnek beyitler üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Nev'î-zâde Atâyî'nin (öl. 1635) şu beytinde kesal kelimesine "rehavet, ağırılık, tembellik, gevşeklik" manalarını yüklemek mümkündür. Şair soğuk geçen bir kış mevsiminde yaşadığı olumsuzlukları tasvir ederken kışın mutlu olmadıklarını, yârana/dostlara tembellik çöktüğünü gıdaların kâfi gelmediğini veya imal edilmediğini aktarır:

Bu şiddet-i şitâda bize keyf irişmedi

Yârân keselde kaldı gıdâlar yetişmedi

Nev'î-zâde Atâyî (Karaköse, 2017: 300)

"Bu kışın soğuşunda biz keyiflenmedik. Dostlar uyuşuklukta kaldı, yiyecekler kâfi gelmedi/imâl edilmedi."

Kelimenin gevşeklik, uyuşukluk anlamına yer veren başka bir şiir 18. yüzyıl şairlerinden Niyâzî Çelebi'ye aittir. Muhammet İzzet Paşa'nın sadarete atanması dolayısıyla kaleme alınan kasidedeki beyitte onun sadarete gelmeden önceki durumlardan biri resmedilmektedir. Paşa'dan önce üzüntü ve ümitsizlikle şairlere uyuşukluk gelmiş, bahtlarındaki gevşeklikle dil kekeler olmuştur:

Hüzn ü ye's ile sühan ehline gelmişdi kesal

Kesal-i tâlî' ile ya'ni zebâna lüknet

Niyâzî Çelebi (Kaya, 2019: 120)

"Üzüntü ve ümitsizlik ile söz ustalarına keder gelmişti. Bahtlarındaki gevşeklik ile dil kekeler olmuştu."

Divan şairleri yer yer kendi psikolojileri ve hayatlarına dair hususları şiirlerinde açığa çıkarmışlardır. Aşağıdaki beyit bu kategoride değerlendirilebilir. Dünyayı eğlence meclisine benzeten şair, tembellikten dolayı esnemeseler söz söylemeyen ağızlarını açmayacaklarından söz eder. Burada yedikten içtikten sonra çöken ağırılık/uyuşukluk kesal kelimesi ile anlatılmaktadır:

Bezm-i cihânda olmasa hamyâze-i kesal

Hergiz açılmaz idi dehân-ı hamûşumuz

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 349)

“Dünya meclisinde rehavet esnemesi olmasa, suskun ağzımız asla açılmazdı.”

Tatavlı Mahremî'ye (öl. 1536) kaside sunan 16. yüzyılın meşhur şairi Zâtî (öl. 1546) onun düşüncesini bir haberciye teşbih eder. Bu düşünce habercisi bir anda dokuz göğü kat kat dolaşır; ancak zerre kadar gevşeklik, uyuşukluk, üşengeçlik belirtisi göstermez. Bu beyitteki kesel kelimesini, harekete yönelik gevşeklik/tembellik olarak yorumlamak gerekir:

Bir demde tolanur tokuz eflâki kat kat

Yok peyk-i fikretinde anuñ zerrece kesel

Zâtî (Kurtoğlu, 2017: 192)

“Bir anda dokuz feleği kat kat dolaşır. Düşünce habercisinde zerre kadar gevşeklik/tembellik yoktur.”

İçkili eğlence meclisini ele alan 18. yüzyıl şairi Erzurumlu Zihni, şarap ile sevgilinin birlikte olduğu bir eğlence ortamında âşıklara asla rehavet gelmeyeceğini dile getirir. Bilindiği üzere yeme ve içme neticesinde insana bir ağırlık çöker. Beyitteki “kesel” mefhumu bu biyolojik gerçeğe karşılık gelmektedir:

Gelmez kesel 'uşşâka usanmaz dil-i pür-şûr

Ol bezm ki sahbâ ile cânân ola anda

Erzurumlu Zihni (Macit, 2018: 223)

“Şarap ile sevgilinin (bir arada) bulunduğu meclisteki âşıklara gevşeklik gelmez, coşku dolu/fırtınalı gönül usanmaz.”

Divan şiirinde sıklıkla konu edilen hususlardan biri sevgiliye kavuşmadır. Nâbî (öl. 1712) de sevgiliye kavuştuktan sonra şevkte (aşırı istek/coşku) bir gevşeklik olacağını beyan ediyor. Diğer bir deyişle kavuşma eyleminden sonra coşkuda, sevgide bir azalışın olacağı iddia ediliyor. Bu durum için iftarda oruç açıldıktan sonra ağırlık çökmesi örneği veriliyor. Leff ü neşr sanatının gerçekleştirildiği beyitte kesel ile girân (ağırlık) kelimeleri birbiriyle anlam bakımından ilgilidir:

Gelür şevke kesel neyl-i visâl-i yârdan sonra

Olur 'âriz girânlık sâ'ime iftârdan sonra

Nâbî (Bilkan, 1997: 1058)

“Sevgiliye kavuştuktan sonra coşkuya uyuşukluk gelir. Oruçluya iftardan sonra ağırlık gelir.”

Dinî bir sorgulama içerisine giren 19. yüzyıl şairlerinden Râcî, gönlünün Allah'tan korku ve ümit konusunda niçin dertlenmediğini düşünür. Gönlünün rehavet denizine dalıp gece gündüz uyuduğunu açığa vurur. Keselin (rehavet, ağırlık) denize teşbih edilmesinin en temel sebebi uçsuz bucaksızlığı ve çok genişliği olmalıdır:

Göñül çekmez niçün gayku hani Hakdan recâ korku

Kesel deryâsına taldı gece gündüz uyur uyku

Râci (Avcı, 2015: 406)

“Gönül, (akıbeti hususunda) niçin kaygı çekmez? (İlahî rahmetten) ümit, (gazap ve azaptan) korku hani, nerede? Uyuşukluk denizine dalıp gece gündüz uyur.”

2. Dert, Üzüntü, Sıkıntı Anlamı

Kesel kavramı ile bezm kelimesinin birlikte geçtiği beyitler divanlarda öne çıkmaktadır. Esrar Dede (öl. 1797), divan şiirinin tiplerinden zahidi bir şiirine konu eder. Zahitten dert dolu bir söz varsa söylemesini, aksi takdirde boş sözlerle meclisin güzelliğini bozmamasını ister. Kelimeler arasındaki anlam ilgilerinin göze çarptığı beyitte “derdnâk”, “revnak” kelimeleri dikkat çekicidir. Kesel kelimesinin sözlüklerde vurgulanan anlamının “gevşeklik, uyuşukluk ve tembellik” olduğuna temas edilmişti. Ancak burada kesel mefhumunun “derdnâk” ile ilgili olarak “dert, sıkıntı”; “revnak” ile de alakalı olarak “dert, keder, sıkıntı” anlamı baskındır. Kelime daha ziyade olumsuz manasıyla güzelliği/parlaklığı/tazeliği bozucu bir niteliğe sahiptir:

Bir derdnâk söz var ise söyle zâhidâ

Efsâne açma revnak-ı bezme kesel gelir

Esrâr Dede (Horata, 2019: 196)

“Ey zahit! Bir dertli söz var ise söyle. Asılsız hadiselerden söz açma; meclisin güzelliği/parlaklığı/tazeliği bozulsun.”

Şu iki beyitte zahidin meclise gelip mekândaki insanlara kesel vermesi konu edilir. Kelimeye bağlama uygun olarak “dert/tasa” anlamı verilebilir:

Bezm-i rindâna varup virme kesel ey zâhid

Dimesün kimse görün meclise nâdân geliyor

Fennî (Demirkazık, 2009: 423)

“Ey zahit! Rintler meclisine gidip sıkıntı verme. Kimse ‘Bakın, meclise cahil geliyor!’ demesin.”

*

Hak cezâsını vire bezme kesel virdi gelup

Hiç umulmaz idi bu zâhidun ‘irfânından

Fennî (Demirkazık, 2009: 517)

“Allah cezasını versin, meclise gelip keder verdi. Bu zahidin irfanından hiç beklenilmezdi.”

Kâmûs-ı Osmanî'de (Mehmed Salâhi, 1322: 246) "keder" kelimesinin aslının "bulanık olmak" olduğu kayıtlıdır. Safvet ve safa kavramlarının zıt anlamlısı olduğu, bu sebeple ıstırap, gam, hüzn anlamlarında bir kullanıma sahip olduğu açıklanır. Diğer sözlüklerde yaklaşık olarak bu bilgiler nakledilir. Ancak *Lehçe-i Osmânî*'de (Ahmed Vefik Paşa, 1308: 1289) kelimenin aslının "toz" olduğuna dikkat çekilir.

Divan şiirinin önemli şairlerinden Necâtî Bey (öl. 1509) yukarıda kesel lafzının tasarrufuna benzer şekilde keder kelimesini kullanır. Şair, sufinin şarabı yasaklayarak meclise keder vermesinden bahsetmektedir. Safa kelimesinin "saflık, berraklık" anlamı keder'in "bulanıklık, toz" anlamıyla ilintili olarak beyitte görünür. Şair, sofunun rintleri içkiden men etmekle meclise keder verdiği, kendilerini zevk ve sefalarına uymaya bırakmadığı fikrindedir:

Men'-i mey ile meclise sofi keder virür

Komaz bizi ki tâbi' olavuz şafâmuza

Necâtî Bey (Tarlan, 1997: 446)

"Sufi, şarabı yasaklayarak meclise keder/dert verir. Bizi bırakmaz ki zevk u safamıza uyalım!.."

Haşmet'in nakledeceğimiz beytinde kesel yüke, heves omuza, neşe yüke benzetilmek suretiyle teşbih-i belîğ sanatı yapılmaktadır. Şair meclisteki arkadaşlarını kesel yükü altında bırakmayacağını dile getirir. Sonra hevese benzettiği omuzunun neşe/keyif yükünden ayrılmamasını temenni eder. Keselin dert, sıkıntı anlamı metne uygundur. Kelimenin rehavet anlamı, yük anlamındaki eskâl ve bâr ile iham-ı tenasüp oluşturmaktadır. Neşe kavramının hafif sarhoşluktan sonra meydana gelen keyif manası göz önünde tutulmalıdır. Şair dert, keder yükü yerine sarhoşluk yükünü çekmeyi tercih etmektedir:

Eylemem tahmîl-i eskâl-i kesel hem-bezmime

Olmasın âzâde bâr-ı neş'eden dûş-ı heves

Haşmet (Aksoyak-Arslan, 2018: 175)

"Aynı mecliste bulunduğum kişilere keder yüklerini yüklemem. Heves omuzu neşe yükünden ayrılmasın."

Leyla Hanım'ın (öl. 1847) "Târîh-i Vefât-ı Refî'a Hanım" başlığını taşıyan tarih kıtasında "Eyvahlar olsun ki Hacı Molla, eşinin vefatıyla dünyada meclisine dert/sıkıntı uğrattı." biçiminde günümüz Türkçesine çevrilebilecek aşağıdaki beyitte kesel kelimesi "hayf, vefat" kelimeleri ile tenasüp oluşturacak bir şekilde "dert, sıkıntı, üzüntü" anlamını elde etmiştir:

Vefât-ı hem-seriyle Hâcî Mollâ

Cihânda bezmine virdi kesel hayf

Leylâ Hanım (Arslan, 2003: 225)

3. Toz, Kir, Pas Anlamı

Osmanlı döneminde aynaların demirden imal edildiği için çeşitli sebeplerle yüzeylerinin pas tuttuğu malumdur. İyi gözlem yeteneğine sahip divan şairleri bu konu ile alakalı imgeler yapmışlardır. Bu gerçeklikten hareketle şiirini kurgulayan 16. yüzyıl şairi Şâhidî de güzellik ve gönül aynaya teşbih etmiştir. Sevgilinin aynaya benzeyen güzelliğine her sabah bakan şairin gönül aynasında kir, pas hiç kalmamaktadır. Metinde kesele “tembellik” anlamı vermek zorlama olur. Zira ayna ile toz/pas/bulanıklık arasındaki anlam ilgisiyle farklı imgelere ve çağrışımlara kapı aralanmıştır. Dolayısıyla bu beyitte kelimeye toz/pas/bulanıklık dışında bir mana vermek oldukça zordur:

Mir’ât-i hüsn-i dil-bere bakdukça her seher

Kalmaz muhassal âyîne-i dilde hiç kesel

Şâhidî (Kufacı, 2020: 187)

“Her sabah sevgilinin güzellik aynasına baktıkça gönül aynasında birikmiş kir, pas hiç kalmaz.”

Çalışma ile ilgili önemli beyitlerden biri aşağıya alıntılanmıştır. Ancak birinci mısraın ilk sözcüğü Osmanlı harfleriyle yazılmış ve okunamamıştır. Beyit bu hâliyle bile kesele mana verilmesine engel değildir. Metinde aynaya kesel aksinin düşmesine temas edilmektedir. Osmanlı döneminde demirden mamul aynaların tozlandığı, pas tuttuğu ve görüntüyü bulanık gösterdiği bilinir. Agyârın (yabancıların) aynaya kesel getirmesinden kasıt, yukarıdaki bilgi düşünüldüğünde, ancak kir, pas ve toz olmalıdır. Zira kelimenin tembellik, gevşeklik, uyuşukluk anlamı kesinlikle beyitle alakalı değildir:

دریتی agyâr sakın düşmeye câma

Sâkî meded âyîneñe ‘aks-i kesel eyler

Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz (Demir, 2017: 305)

“... yabancılar sakın kadehe düşmesin. Ey saki, aman aynana toz getirir/paslandırır.”

4. Cinaslı Kullanımlar

Kesel mefhumu ile ilgili beyitlerde cinas sanatının yapıldığı da görülür. Edirneli Nazmî (öl. 1555), muhatabına/okuyuculara tabiata hımbıllık veren/dinamikliği yok eden şeylerden uzak durulmasını tembihlemektedir. Uzaklaşmak anlamındaki “kesil” ile “kesel” kelimesinde cinas-ı hattî sanatı vardır:

Her neden kim hâsıl ola tab’uña cüz’î kesel

Andan i’râz eyle anuñ gibiden küllî kesil

Edirneli Nazmî (Üst, 2011: 4131)

“Senin tabiatında her neden az gevşeklik ortaya çıkarsa, ondan yüz çevir; onun gibi(şey)lerden tamamen uzaklaş.”

Safvetî Mehmet Çelebi (öl. 1663-64) nakledilen beyitte kelimenin farklı anlamlarına, cinas sanatı ile işaret eder. Ona göre sevgiliye yalvarma meyhanesinde gamı defeden şarap lazımdır. Aksi takdirde naz şarabından gönüllere ağırlık çökecektir. “Kesel-güsül” ile “kesel” kelimesi anlam bakımından cinas oluşturmaktadır. Ayrıca güsül kelimesinin yazılışı da hatt-ı cinasi meydana getirmiştir. Buna binaen ilk mısradaki “dert, tasa”, ikinci mısradaki ise “rehavet, ağırlık” anlamı ağır basmaktadır:

Mey-kede-i niyâzda bâde-i kesel-güsül gerek

Yoksa şarâb-ı nâzdan dillere hep kesel gelür

Safvetî Mehmet Çelebi (Güzel, 2018: 43)

“Niyaz meyhanesinde dertleri gideren şarap gerekir. Yoksa naz şarabından gönüllere hep rehavet gelir.”

16. yüzyıl şairleri arasında yer alan Şâhidî kes- fiili ile kesel kelimesi arasında cinas-ı tam sanatı yapmaktadır:

Yâr zülfin dahı üstünde çomayup keseli

Kalmadı bu dil-i dîvânemüñ aslâ keseli

Şâhidî (Kufacı, 2020: 256)

“Sevgili saçını perçem bırakmayıp kestiğinden beri bu divane gönlümün uyuşukluğu kalmadı”

Tembellik anlamının ön plana çıktığı şu beyitte, kes- fiili ile kesel kelimesi arasında cinas-ı gayr-ı tam sanatı bulunmaktadır:

Devâ eyle dil-i bîmârı gel tûl-i emelden kes

Tarîk-ı aşka sevk eyle o ma’sûmı keselden kes

Sıdkî (Eren, 2017: 107)

“Hasta gönlü tedavi edip sonu gelmez emellerden kes. Aşk yoluna götür, o masumu tembellikten kes.”

15. yüzyılın önemli mutasavvıf şairi Dede Ömer Rûşenî, muhatabın hizmetini görmede asla gevşekliğinin ve tembelliğinin olmadığını bildirir. Birinci ve dördüncü mısralara cinas-ı tama, birinci, dördüncü mısralar ile ikinci mısra ise cinas-ı gayr-ı tam sanatına örnektir:

Hizmetüñ eylemede yok keselüm

Dâmenüñ korsam elümden kes elüm

Reh-i 'ıŝkuñda senüñ ölmeyenüñ

Tîg-i hicrânile başın keselüm

Rûşenî (Tavukçu, t.y.: 248)

“Senin hizmetini yapmakta tembelliğim/gevşekliğim yok. Eteğini bırakırsam elimi kes. Senin aşkının yolunda ölmeyenin ayrılık kılıcı ile başını keselim.”

5. İham-ı Tenasüp Sanatı Çerçevesinde Kullanımlar

Divan şirinin sıklıkla işlenen konularından biri şairlerin feleğe çatmasıdır. Erzurumlu Zihnî, feleğin himayesi olmasa da bir sıkıntının zuhur etmeyeceği kanaatindedir. Sonra himaye edilmeyen gönlün arzusundan rahavet/ağırılık geldiğinden bahseder. Hevâ lafzının arzu ve hava anlamı keselin rahavet/ağırılık anlamı ile iham-ı tenasüp sanatı etrafında değerlendirilebilir. Zira bazı havalar insanda ağırılık yapabilmektedir. Kesele dert, tasa anlamı verilmesi mümkün olsa da rahavet/ağırılık daha münasiptir:

Olmazsa olmasın dahı çarhın himâyesi

Geldi kesel hevâ-yı dil-i bî-himâyeden

Erzurumlu Zihnî (Macit, 2018: 208)

“Feleğin himayesi bundan sonra olmazsa olmasın. Himayesiz gönlün arzusundan rahavet/ağırılık geldi.”

Dil, hevâ ve kesel kelimesinin birlikte geçtiği bir başka beyitte şair psikolojik durumuna toplumsal ortamın neden olduğunu açıklama gayretindedir. Buna göre gönlüne rahavet/gam gelmesinin sebebi, saçma sapan söz söyleyenlerdir. Rûzgâr, rûzgâr ve hevâ, hava anlamıyla iham-ı tenasüp içerisinde beytin kompozisyonunda mühimdir. Kesel kelimesinin rahavet ve gam anlamı beyte uygun düşmektedir:

Kesel geldi dile eŝhâs-ı dehrin jâj-hâsından

Usandım rûzgârın nev-be-nev serdin hevâsından

Erzurumlu Zihnî (Macit, 2018: 210)

“Gönle dünyadaki saçma sapan söz söyleyen kişilerden rahavet/gam geldi. Zamanın/rûzgârın yeni yeni soğuk havasından/hevesinden bezdim.”

Nakledilen beyitte kalbi keselin/sıkıntının kaplamasından dem vurulmaktadır. Hâl, tasavvufta coşkunluk ve cezbe (Ayverdi, 2020: 460) anlamına gelir. Kesel kelimesinin bulanıklık ile hâl kavramının tasavvufi anlamı iham-ı tenasüp sanatı meydana getirmiştir:

Yâ Rab nedür ki kalbümüzi kapladı kesel

Bir hâl ile açılmadı dil kaldı mâ-hasal

Kâşif Es'âd Efendi (İlhan, 2015: 500)

“Ey Allah'ım! Niçin kalbimizi dert kapladı da sözün özü bir şekilde gönül açılmadı, (dert içinde) kaldı?”

Kesel kelimesinin uyuşukluk, gevşeklik dışında keder ve bulanıklık manasını ortaya koyan kayda değer beyitlerden biri Selanikli Meşhurî'ye (öl. 1857) aittir. Sultanın cömertliğini beklemek şairin gam dolu gönlünün hüznlenmesine ve bozulmasına sebep olmuştur. Hüzn (üzüntü, tasa) kelimesi keselin “keder” anlamına, ârıza (pürüz, bozukluk) ise “toz, bulanıklık” anlamına atıfta bulunmak üzere bilhassa kullanılmıştır:

İntizâr-ı keremin oldu hele sultânım

Bâis-i 'ârıza-i hüzn-i dil-i pür-keselim

Meşhurî (Aydemir-Çeltik, 2017: 167)

“Özellikle sultanım, cömertliğini gözlemek (ummak), gam dolu gönlümün hüznlenmesine ve bozulmasına sebep oldu.”

Azmizâde Hâletî (öl. 1631) şu beytinde Osmanlı eğitim hayatı örneğinden hareket eder. Şairlik gücünü (tab') okul hocasına teşbih eder. Gamdan dolayı bu tabiat hocası pür-kesel (çok ağır/ihtiyar) olmuştur. Bundan dolayı okula benzetilen hayal yavaş yavaş kapanmıştır. Gam kelimesi ile keselin “dert, üzüntü” anlamı iham-ı tenasüp oluşturmaktadır:

Gamdan olup Hâletî üstâd-ı tab'um pür-kesel

Refte refte kaldı der-beste debistân-ı hayâl

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 409)

“Ey Haleti! Gamdan tabiatımın üstadı çok ağırlaştı/tembelleşti. Hayal okulu gitgide kapandı.”

Sultan III. Ahmet'in (öl. 1736) her zaman mutlu olmasını ve gülmesini isteyen 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında yaşamış olan Dürrî Ahmet, onun mübarek tabiatının rehavet görmemesini temenni eder. Daha doğrusu Sultan III. Ahmet'in daima hareketli ve çevik olmasını dilemektedir. Beyitteki hurrem ve handân, keselin “dert, tasa” anlamını akla getirmektedir. Böylece güzel bir iham-ı tenasüp yapıldığı söylenebilir:

Dâ'imâ hurrem ü handân olsun

Görmesün tab'-ı şerîfi keseli

Dürrî Ahmed Efendi (Vural, 2019: 178)

“Daima mutlu olsun ve gülsün. Mübarek tabiatı uyuşukluk görmesin.”

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (öl. 1730) Kethüdası Muhammet hakkında kaleme alınan kasidede “gerd-i kesel” tamlaması dikkat çekmektedir. Taranan yüz elli kadar divan arasında sadece iki şair bu ibareyi şiirlerine

almıştır. Bunlardan başka konuyla ilgili iki beyitte “gerd” kelimesi geçmektedir. Keselin divanlarda az kullanıldığını belirtmekte yarar vardır. Tamlamanın bu şekilde kullanımı “gerd-i keder” ibaresini akla getirmektedir:

O serî'ü'l-hareket rahş-ı safâ-bahşî gören

Tayy ider râh-ı gamı dilde komaz gerd-i kesel

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî (Kutlar, 2004: 243)

“O süratli olan ve huzur veren atı gören, gam yolunu aşip/ortadan kaldırıp gönülde dert tozu bırakmaz.”

Türk edebiyatının meşhur şairi Bâkî (öl. 1600) “gerd-i keder” tamlamasına yer verdiği beytindeki “gerd”, “sâf u pâk”, “âyine”, “safâ” kelimeleri keder kelimesinin “toz, bulanık olma” anlamını kanıtlamaktadır. Sefa sahiplerinin gönül aynası dert/gam tozundan berrak ve paktır. “Gerd-i keder” ile “gerd-i kesel” ibarelerinin tasarrufları arasında benzerlik göze çarpmaktadır:

Gerd-i kederden âyine-i kalbi sâf u pâk

Gûyâ derûn-ı ehl-i safâdur fezâ-yı bâg

Bâkî (Küçük, 1994: 239)

“Kalp aynası keder tozundan arınmış ve paktır. Sefa sahiplerinin gönlü sanki bahçenin meydanıdır.”

6. Olumsuz Yapılı Kullanımlar

Kelimenin olumsuz yapısı “bî” olumsuzluk eki ile sağlanmıştır. Bu kullanımlara ilişkin birkaç örnek vermekte yarar bulunmaktadır. Şeyhülislam Yahya (öl. 1644) muhatabına aşk eteğini bırakmamasını öğütler. Zira ona göre mükemmelliğe ulaşmak için heves-i bî-kesel (dinç heves) ve himmet-i üstâd (üstâdın/hocanın himmeti) gerekmektedir. Burada bî-kesel ibaresine “uyuşuk ve tembel olmayan, dinç, gayretli, hareketli” manaları verilebilir:

‘Aşk dâmânını elden koma kim neyl-i kemal

Heves-i bî-kesel ü himmet-i üstâd ister

Şeyhülislam Yahyâ (Kavruk, t.y.: 110)

“Aşk eteğini bırakma ki mükemmelliğe ulaşma tembel olmayan/dinç heves ve üstâdın/hocanın himmetini ister.”

Nâ’îl-i Kadîm (öl. 1666) gönül parası ile sevgiliyi elde ettiğini ilan etmekte; aşk pazarında her zaman hareketli, dinç gam aldığını anlatmaktadır. Malum olduğu üzere pazarlar alışverişin ve hareketliliğin olduğu mekânlardır. Sevgili ile ilgili durumunu pazar metaforundan hareketle betimleyen şair gönül parası verip gam almıştır. Ancak

bu gam, süreklilik arz etmektedir. Buradaki bî-kesel ibaresi sürekliliği, hareketliliği, daimî kıymetli oluşa işaret eder:

Nakd-ı dili dil-dâra virüp mâ-hasal aldum

Bâzâr-ı mahabbetde gam-ı bî-kesel aldum

Nâ'îlî-i Kadîm (İpekten, 2019: 454)

“Gönül parasını sevgiliye verip netice elde ettim. Aşk pazarında (her zaman) hareketli/dinç gam aldım.”

Sâkıb Dede (öl. 1735), Nâ'îlî-i Kadîm'in yukarıdaki şiirine benzer bir şekilde kesele yer verir. Yine sevgiliye dair hisler pazar bağlamında betimlenmektedir. Rüzgâr sevgilinin ayağının tozunu açık artırma ile satışa çıkardığında, (pazarda) hareket olmaması hâlinde yeni muhasebeci olmuş kişiyi bu durumun silkip dökeceği, üzüntüye gark edeceği iddia edilmektedir:

Hâk-i pâyın rûzigâr eylerse bey'-ı men yezîd

Merdüm-i nev-kîse-dârın bî-kesel silker döker

Sâkıb Dede (Arı, 2003: 280)

“Rüzgâr/zaman onun ayağının toprağını açık artırma ile satarsa yeni muhasebeci kişiyi hareketsizlik silker döner.”

17. yüzyıl şairlerinden Nehcî keselin üç anlamını bir arada göz önünde tutar. Beyitteki safâ ve cilâ, kelimenin kir, pas anlamı ile ilgilidir. Gam ile safâ ise keselin dert, üzüntü, sıkıntı anlamını gösterir. Safâlanmak ise hareketliliğe delalet eder. Böylece kelimenin bütün anlamları dikkatlere sunulmuştur:

Gam-ı 'ışkun ki fikr-i la'lün ile hoş safâlandum

Cilâ-yı cevher-i cân ol şarâb-ı bî-keseldür bu

Nehcî (Aslan, 2017: 257)

“Aşkın gamı ki lal gibi kırmızı dudağının düşüncesi ile gönül rahatlığına eriştim. Can cevherinin cilası o pas gideren/uyuşukluk/sıkıntı vermeyen şaraptır bu.”

SONUÇ

Kesele sözlüklerde umumiyetle “uyuşukluk, rehavet, ağırlık, tembellik, gevşeklik” anlamları verilmiştir. Divan şiirinde sözlük anlamına uygun kullanımlar ön plandadır. Bununla birlikte kelimedeki cinsellikle ilgili bir anlam da bulunur. Ancak ele alınan şiirlerde bu anlama rastlanılmaz. Hizmet kelimesinin geçtiği beyitlerde “üşengeçlik, tembellik” manası hâkimdir. Talih vb. kavramlarla birlikte olduğunda ise “gevşeklik, uyuşukluk” manası vardır. Beyitlerde uyku ve yeme-içme bahis konusu edildiğinde kelime “ağırlık, uyuşukluk” anlamı kazanır. Diğer bir deyişle insan bünyesine çöken ağırlık, uyuşukluk kesel kelimesi ile ifade edilmiştir.

Keselin divanlardaki şiirlerin incelenmesi neticesinde tespit edilen dert, keder, üzüntü, sıkıntı anlamına sözlükler yer vermez. Kelime “bezm” kavramı içeren bazı beyitlerde “keder, üzüntü” anlamlarında yer alır. 16. yüzyıl şairlerinden Şâhidî’ye ait bir beyitte ayna kelimesi dolayısıyla kelimeye “pas, kir, toz” manası verilmesi zorunludur. Kelimenin iham-ı tenasüp sanatı dolayısıyla anlam bakımından iç içe geçmiş kullanımları da söz konusudur. Bazı beyitlerde keselin “dert, keder” anlamı öne çıkıp diğer lafızlar dolayısıyla “toz, kir, pas” anlamı akla gelmektedir. Şairlerin bu çeşit tasarruflarıyla “sıkıntı, üzüntü” ve “kir, pas, toz” anlamlarına gelen “keder” lafzının kullanımları örtüşmektedir. Kimi beyitlerde “rehavet, uyuşukluk” anlamı mevcutken “dert, tasa” anlamı başka kelimeler vasıtasıyla çağrışım yapmaktadır.

Kelimenin dikkat çeken kullanımlarından biri cinas sanatı bağlamındadır. Kesel ve “kesil”, “güsül”, “keseli”, “kes”, “kes elüm”, “keselüm” arasında cinas sanatı yapılmıştır.

Yapısal olarak kelimenin olumsuz şekli Farsça olumsuzluk eki (bî-) eklenerek türetilmiştir. Olumsuz yapıları tercihlerde ise “dinç, hareketli” anlamı öne çıkmaktadır. İlâveten bî-kesel ibaresi pazardaki alışverişin cansızlığını, hareketsizliğini anlatmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmed Vefik Paşa (1308). *Lehce-i Osmânî* (2. baskı). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Ahterî Mustafa Efendi (1293). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Aksoyak, İ. Hakki-Arslan, Mehmet (2018). *Haşmet Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].
- Alî Nazîmâ - Reşâd (Faik) (1319/1901). *Mükemmel Osmanlı Lügati*. İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Ali Seydi (1909-1912). *Resimli Kâmûs-ı Osmanî*. İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-i Cihan.
- Arı, Ahmet (2003). *Mevlevilikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sakıb Dede ve Divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Arslan, Mehmet (2003). *Leylâ Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- Aslan, Üzeyir (2017). *Nehcî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55752,nehci-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].
- Avcı, Sait (2015). *Râci Divanı (Metin Ve Dini-Tasavvufi Tahlil)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aydemir, Yaşar-Çeltik, Halil (2017). *Meşhurî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155,meshuri-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].
- Ayverdi, İlhan (2020). *Kubbealtı Lugatı, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı I-II*. İstanbul: MEB Yay.
- Demirkazık, Hacı İbrahim (2009). *18. Yüzyıl Şairi Mustafa Fennî, Dîvân (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin) I-II*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Demir, Hiclâl (2017). *Lâzîkîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm (2002). *Kitabu'l- 'Ayin*. thk. Abdülhamit Hindavi. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.
- Eren, Abdullah (2017). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56341,mehmed-sidki-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Güzel, Bilal (2018). *Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58910,safveti-mehmet-celebi-divancesipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Horata, Osman (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64058,esrar-dede-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

İbrahim Cûdf Efendi (1332/1913). *Lügat-i Cûdf*. Trabzon.

İpekten, Haluk (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

İlhan, Enes (2015). *Kâşif Es'ad Efendi Divanı, İnceleme-Metin*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Karaköse, Saadet (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Kavruk, Hasan (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Kaya, Bayram Ali (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Kaya, Hatice (2019). *Niyâzî Çelebi Divanı (İnceleme-Metin)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kufacı, Osman (2020). *Mısırlı Şâhidî Dîvânı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Kurtoğlu, Orhan (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Kutlar, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*. Ankara: Kalkan Matbaası.

Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yay.

Macit, Muhsin (2018). *Erzurumlu Zihnî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihni-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Mehmed Salâhi (1322). *Kâmûs-ı Osmanî*. C I-IV. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Muallim Nâcî (1322/1904). *Lügat-i Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaası.

Mutçalı, Serdar (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yay.

Ömer, Ahmed Muhtar (2008). *Mu'ecmu'l- lügati'l- 'Arabîyyeti'l- mu'âsir*. (Kahire: 'Alemlü'l-Kutub), 3:1934-1935.

Remzi, Hüseyin (1305). *Lûgat-i Remzî*. C II, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzî.

Sir James W. Redhouse (1996). *A Turkish And English Lexicon*. Beirut: Librairie Du Liban.

Şemseddin Sâmî (1317/1900). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.

Tâlekânî, İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs (2010). *el-Muhîtu fî'l-Lûga*. thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

Tarlan, Ali Nihat (1997). *Necati Beg Divanı*. İstanbul: MEB Yay.

Tavukçu, Orhan Kemâl (t.y.). *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

Üst, Sibel (2011). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Vural, Ramazan (2019). *Dürrü Ahmed Efendi Divanı (İnceleme-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

